

(Київ)

СТРАХ ТА ЙОГО ПОЗНАЧЕННЯ В ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано одне з найчастотніших найменувань страху в давньоверхньонімецькій мові: for(h)ta, forhtu. Визначено семантичну структуру for(h)ta, forhtu на основі детального аналізу давньоверхньонімецької пам'ятки Tatian "Gospel Harmony"; виявлено, що механізмом їхнього семантичного розвитку є метафора.

Ключові слова: страх, найменування, синонім, давньоверхньонімецький період, семантика, емоція.

The article analyzes one of the most frequency denominations of fear in Old High German language: for(h)ta, forhtu. Defined the semantic structure for(h)ta, forhtu based on the detailed analysis of Old High German literary monument Tatian "Gospel Harmony"; found that the mechanism of their semantic development is a metaphor.

Key words: fear, denomination, synonym, the Old High German period, semantic, emotion.

Попри розмаїту, змістовну, самобутню наукову спадщину лінгвістики емоцій їх семантика продовжує привертати увагу багатьох сучасних учених [3; 6; 4; 7], що можна пояснити багатоплановістю, багатогранністю, таємничістю об'єкта дослідження. Принагідно згадаємо праці емотіологів-фундаторів у тому числі монографії, докторські й кандидатські дисертації, студіювання, наукові доробки Б. Кітермана, О. М. Галкіної-Федорук, В. Т. Косова, Е. Л. Носенко, С. Б. Берлізона, О. Ю. М'ягкової, В. І. Шаховського, Ю. Д. Апресяна, В. Г. Гака, В. І. Жельвіс, А. Вежбицької, М. А. Красавського, В. І. Карасика, О. П. Воробйової, С. В. Гладьо, М. В. Гамзюка, Н. І. Бойко, Г. І. Приходько та інших мовознавців. Відзначаючи у цих працях ряд оригінальних спостережень, вважаємо, що для отримання об'єктивніших результатів доцільно залучати також літературні пам'ятки перекладацького характеру, оскільки "переклад саме художнього тексту залишається цариною тонкої матерії чи площини, де процес комунікації "автор – перекладач – реципієнт" включає ще й такі її компоненти, як осягнення внутрішнього, глибинного, таємничого й прихованого смислу, що його сигналізує психотип окремого автора, позначений до того ж ще й національними рисами спільноти, що її він репрезентує у своєму творі" [8, с. 4]. Тому завданням цієї статті, через обмеженість її обсягу, буде аналіз основних позначень страху у ракурсі трансляційної (від лат. *translatio* – перенесення) інформації, подача якої завжди зумовлена метою комунікативного процесу. У світлі концепції В. В. Демецької перекладений текст є адаптивною моделлю, релевантною "стереотипним очікуванням носіїв мови і культури реципієнта" [5, с. 4]. На цьому тлі "Gospel Harmony" Татіана, зберігаючи культурну специфіку класичної (античної) традиції, водночас відтворює традиції німецького етносу сивої давнини, відповідає його духовним і душевним потребам і запитам. Гадаємо, що невідомий перекладач, який працював із іншомовним культурологічним матеріалом, зміг повною мірою реалізувати семантичні можливості й тонкощі давньоверхньонімецької лексики, передати емотивний і / чи експресивний ефекти першотвору: образність, образотворення, символіку, "смысл того, что продиктовано божественным натхнением" [2, с. 70].

Як відомо, Татіан чи Таціан – це християнський письменник-апологет II століття, який об'єднав усі чотири Євангелії: від Святого Матвія (58 – 68 рр. від Р.Х.), від Святого Марка (53 – 65 рр. від Р.Х.), від Святого Луки (60 – 61 рр. від Р.Х.), від Святого Іоанна (60 – 90 рр. від Р.Х.) в єдину розповідь, чи Діатесарон, яким послуговувалася сирійська церква протягом декількох століть і який вплинув на становлення канонічного тексту Нового Заповіту. Не зважаючи на такий розбіг у поєднанні Євангелій між собою: в Євангелії від Св. Матвія підкреслюється той факт, що Ісус є Месією, про якого писали пророки Старого Заповіту; в Євангелії від Св. Марка наголошується на природній силі, вчинках Ісуса; в Євангелії від Св. Луки акцентується людська природа Ісуса Христа (дгр. “помазаник”), Його любов до ближнього; в Євангелії від Св. Іоанна розповідається про Божественне походження Ісуса-Бога, народженого в плоті, щоб умерти як жертва за гріхи людства [9, с. 14-15], вони все ж поставлені у відповідність одна до одної, їх співіснування відповідає когнітивним стереотипам перекладача Татіана, оскільки залишається в межах норми – того стандарту, який склався або в мовному колективі, або на основі перекладацького досвіду. “Внутрішньою, невід’ємною якістю будь-якого судження є те, що воно містить в собі зв’язок зі змістом усіх можливих суб’єктів пізнання, усіх можливих станів речей та усіх необхідних умов. Ця сукупність усіх можливих суб’єктів, станів речей та необхідних умов керується одним загальним законом – законом непротиріччя” [10, с. 442]. Відхилення від закону непротиріччя перетворюється на невідповідність між стереотипними уявленнями перекладача про устрій життєвого світу Ісуса і Його учнів і реальним станом речей. Така невідповідність може фіксуватись як своєрідне протиріччя. Перекладач, таким чином, має “балансувати” між нормою та девіантністю, робити правильний вибір, підводити вихідну мовленнєву ситуацію під деякі нормативно зумовлені еталони, тобто залишатися в межах стереотипізації як стосовно вихідного тексту, так і стосовно духовного й емоційного досвіду мовного колективу. Оскільки “Gospel Harmony” є не тільки “стилістичною обробкою”, а й перекладом-адаптацією, то не буде перебільшенням стверджувати, що семантика вихідного тексту зазнала певних якісних і кількісних змін. Історія, на жаль, замовчує той факт, яку стратегію і тактику обрав свого часу давньоверхньонімецькомовний перекладач, працюючи над Діатесароном. Проте це не так і суттєво, головне, що значили слова, еквіваленти яких він репрезентував у перекладі, для тих людей, які першими їх почули рідною мовою? У розрізі такої постановки проблеми досліджувана словесна царина тексту є креативним продуктом вторинної мови, яка, безумовно, є мовою селективною, вишуканою, унормованою, еталонною.

Перейдемо до більш детального аналізу заявленої в назві статті проблеми.

Кількісне вивчення масиву “Gospel Harmony” Татіана (~96 тис. слововживань) засвідчує відносно невисокий розвиток у складі поля позначень негативних емоцій найменувань із значенням “страх”. Її позначають загалом 45 словоформ (СФ) (із 358 СФ усіх негативних емотивів): іменникові СФ *forhta* (12), *forhtu* (4); похідні *forhtale* зі значенням “боязкі” (1), *gotforht* зі значенням “богобоязні” (1); дієслівні *forhten* (8), *forhtun* (5), *forahta* (3), *forhta* (2), *forhti* (2), *forhtet* (2), *forhtun* (1), *uorahten* (1), *forhtanten* (1), *giforhtun* (1), *forhtan* (1).

З огляду на лінгвістичну статистику, *forhta* зустрічається в 152 випадках: максимальний показник – 35200 – демонструє *Relativpartikel der* [13]. Така кількість поширення полісеманта може бути зумовлена не тільки й не стільки самою лексемою, скільки її семантичним становленням, розвитком, прагматикою, тематикою, культурно-історичним жанром, вторинністю (релігійної) мови. Якщо в Оскара Шаде ілюстрований іменник вживається тільки на позначення 1) *Furcht*, 2) *Schrecken* [15, с. 213], то в Рудольфа Шютцейхеля – також і на позначення 2) *Angst*, 4) *Abscheu*, 5) *Stauen* [16, с. 57]. До цих значень Г. Кеблер додає ще й 4) *Befürchtung*, 5) *Entsetzen*, 8) *Ergriffenheit*, 9) *Ängstlichkeit* [12]. Отже, можна констатувати, що кількісно прирощення семантики *forhta* за

останні 100 років (кінець XIX – кінець XX ст.ст.) збільшилось від 2,5 до 4,5 разів, а у межах XX століття – в 1,8 рази. Такі “революційні стрибки” семантики, очевидно, пов’язані з новими технологіями та методами обробки великого масиву фактологічного матеріалу: інтуїтивна фіксація значень у давніх літературних пам’ятках нейтралізується, відтак результати стають більш об’єктивними (вірогідність похибки “технічних програм” наразі все ще залишається актуальною).

Визнаючи домінування серед зазначених СФ здебільшого сакральних відтінків, зупинимось (з урахуванням інших слів) лише на ключових словах на позначення страху, боязні, несміливості, переляку, здивування: *forhta*, *forhtu*.

Хронологічно *forhta*, *forhtu* з’явилося в німецькій мові у VIII ст. як ад’єктивний дериват зі значенням “боязнь” [11, с. 291-292]. Слово було активно уживаним у всіх германських мовах на позначення двох значень: 1. “*seelenregung der pflicht und rüchsicht gegenüber einen höheren (erhabenen) wesen oder überhaupt höherem*”; 2. “*Gefühl des Bedrohtseins durch eine bestimmte Gefahr od. ein bestimmtes Übel*”. “*Furcht kann auch kollektiv sein, Angst ist eher individuell. Das Gefühl Furcht ist “meist intensiver als das durch Angst ... bezeichnete”, “der Grund kann ... auch weniger konkret zukunftsbezogen oder im Glaubensbereich auf nicht rational Fassbares gerichtet sein*” [14, с. 303]. Типові сполучення і позиції *forhta*, *forhtu* у висловлюваннях призвели, на нашу думку, до утворення прямих і переносних значень із декількома синкретичними семами, що ґрунтувалися на таких семантичних ознаках:

(1) “збентеження, здивування” (1.1) поява неземних істот у Храмі: *Thanan tho Zacharias uuard gitrubit thaz sehenti, inti forhta anafiel ubar inan. Quad thô zi imo thie engil: ni forhti thu thir, Zacharias, uuanta gihorit ist thin gibet, inti thin quena Elysabeth gibirit thir sun, inti nemnis thû sinan namon Iohanem (2, 4)*; (1.2) раптова поява неземної сяючої істоти (Ангел) у відкритому полі: *Quam thara gotes engil inti gistuont nâh in, inti gotes berahtnessi bischein sie: giforhtun sie in thô in mihhilero forhtu (7, 6)*; (1.3) здійснення пророцтва Божого людині: *Uuard thô forhta ubar alle iro nahiszon, inti ubar allugibirgu ludeno vvurden gimarit allu thisu uuort (4, 13)*; (1.4) вибір богобоязкої людини з метою якісної зміни земного буття *Thaz uzan forhta fon hentin unsero fiianto arlôste thionomes imo in heilagnesse inti in rehte fora imo allen unsaren tagun (4, 16)*;

(2) “небезпека, загроза життю” (2.1) з боку можновладця: *Thô her gihorta thaz Archelaus richisota in ludeon after Herode sinemo fater, forhta imo thara faren (11, 3)*; (2.2) з боку народу *Herodias fareta sín inti uuolta inanarsláhan, ni mohta: forhta then liut, uuanta her ínan habeta samaso uuizzagon (79, 2-3)*; (2.3) з боку священного: *Sama Herodes uuollenti inan arslahan, forhta imo uuizenti inan rehtan man inti heilagan, inti hielt inan inti gihorentemo ímo thaz hér managu teta, inti lustlihho hórta inan (79, 2-3)*; (2.4) з боку водяної стихії: *Mit thiu thaz thó gisah Simon Petrus, fiel zi thés heilantes knevvun inti quad: argang fon mir, uuanta íh suntig man bín, truhtin. Forhta bifieng inan inti alle thie mit imo uuarun in thero fisco fahungu thie sie thó gifiengun (19, 8)*; (2.5) з боку повітряної стихії: *Gisehenti hér thó uuint mahtigan forhta imo, inti soher bogonda sinkan riof quedanter: truhtin, heilan tuo mih! (81, 4)*;

(3) “страх, здивування” (3.1) нове пізнання сакральної сили: *Gifieng tho alle forhta, inti mihhilosotun gót sus quedante: bithiu míhnil uúzagó árstuont in úns, inti bithiu gót uúísota sines folkes (49, 5)*; (3.2) втручання в процеси життя і смерті: *Arquamun thó alle mihhilero forhtu, inti gibót in thrato thaz iz nioman ni uuesti (60, 17)*; (3.3) прощення гріхів *Her tho arstantenti sliumo fora ín nam thar hér analág inti gieng in sín hús mihhilosonti gót. Inti forhta bifieng sie alle, inti mihhilosotun gót (54, 8)*; (3.4) явлення чудес *Inti vvurdun gifulte forhtu sus quedante: uuir gisahumes vvuntar hiutu. Diurisetun gót, thie thar sulilha qiúuult gáb mannun (54, 9)*; (3.5) соціальне правопорушення: *Mit diu tho gihorta*

Pilatus thiz uuort, mer forhta, inti ingieng abur in thaz thinchus inti quad zi themo heilante: uuanan bistu? Ther heilant ni gab imo nohhein antuurti (197, 7);

(4) “здивування, переляк” (4.1) фальшиве вівочення Quad thô zi in glîhnessi inti bilidi, bithiu uuanta gilimphit simbolun zi betonne, nalles zi bilinnenne. Sum tuomo uuas is sumero burgi, thie nie forhta got inti man ni intriet (122, 1-2); (4.2) ознаки наближення кінця світу (війни, голод, мор, землетруси, початок хвороб, відсутність любові) After thiu quad her in imo selbemo: oba ih nu got ni forhtu noh man ni intrâtu, thoh uuidoru uuanta mir heuig ist thisu uuitua, girihhu sia, min odouuân zi iungisten quementi mih refse (122, 2).

Виходячи з типових референтів страху, можна виокремити три основні групи денотатів. Перша група включає сакральні денотати, чий повідомлення викликають негативну реакцію й переживання індивіда: thie engil, gotes engil, truhtines engil, heilant, (Christ) truhtin, gót; репрезентантами другої групи є так звана соціально активна особистість, вчинки якої зумовлюють появу негативної емоції страху в третьої особи: Zacharias, Herode, Archelaus, Simon Petrus, Pilatus; третя група – це власне комунікативна ситуація: thaz sehenti, gihorta, thiz uuort, gisehenti, uuolta ... ni mohta. Завдяки ілюстрованій семантичній диференціації страх постає радше не як психічне, а як раціональне, біологічне, соціальне. При цьому можна спостерігати діалектичну взаємодію всіх трьох чинників, хоча частка кожного з них корелюватиме із загальним рівнем розвитку особистості як біологічної, соціальної, духовної істоти. У ракурсі прикладів із предикативними словоформами страх намагаються “приборкати” волюнтативно референти першої групи денотатів, що може свідчити, з одного боку, про високий самоконтроль даного негативного почуття, з іншого, – про відсутність почуттів взагалі, чи лише почуття страху, наприклад: Inti quad im thie engil: ni curet îu forhten, ich sagen îu mihhilan gifehon, ther ist allemo folke, bithiu uuarta giboran ist îu hiutu Heilant, ther ist Christ truhtin in Dauides burgi (6, 2). Передбачаємо, що сакральні референти (thie engil) розуміють природу розглядуваного негативного почуття, усвідомлюють усю його шкідливість для людини, тому й “перепрограмовують” людську свідомість типовою формулою-конструкцією ni curet îu forhten.

Загалом страх сприймається давньою людиною як жива, велетенська істота, котра існує сама по собі (uuard thô forhta ubar alle). Він – агресивний, сильний (forhta anafiel ubar inan, mahtigan forhta); параметрично обіймає людський організм (mihhilero forhtu), проникає в нього, цілком заповнюючи його (vvurdun gifulte forhtu). “Повелителем” страху, очевидно, вважали вище зазначені вище сакральні референти.

Існує думка, що страх у сучасній німецькомовній культурі оцінюють амбівалентно: негативне відношення пов’язують із несприятливими чинниками, які позбавляють спокою; позитивне – зі статусом автономності, що уподібнюється людській життєдіяльності [1, с. 3].

Підіб’ємо підсумок: у страхові є незламне енергетичне ядро, завдяки якому він виконує функцію охоронника вічного, нормативного в історичному становленні індивіда як особистості, сигналізує про неповноту знань давньої людини про навколишній і небесний світи, гальмує її необмірковані вчинки, що можуть коштувати іноді навіть життя; тим самим, його онтологічним підґрунтям є не мінливе, а вічне, що підтримує зв’язок генерацій, народів, націй.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутенко Е. Ю. Концептуалізація поняття “страх” в німецькій і російській лінгвокультурах: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 “Сравн.-ист., типол. и соп. яз-ние” / Е. Ю. Бутенко. – Тверь, 2006. – 15 с.
2. Ваард Я. де На новых языках заговорят (Функциональная эквивалентность в библейских переводах) / Ян де Ваард, Юджин А. Найда; пер. с а. под ред. А. А. Алексеева. – СПб.: Российское Библейное Об-во, 1998. – 272 с.
3. Василенко О. В. Ад’єктивне вираження міжособистісних емоцій в англійській мові / О. В. Василенко, Н. П. Яцишин // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 6. – С. 230–235. – (Серія: “Філологічні науки. Мовознавство”).
4. Велівченко В. Імплікація емоцій мовця в англійській мові / Віктор Велівченко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2010. – Вип. 12. – С. 297–301. – (Серія: “Лінгвістика”).
5. Демецька В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми: монографія / Владислава Демецька. – Херсон: МЧП “Норд”, 2007. – 346 с.
6. Димитренко Л. Засоби об’єктивації концепту “FEAR” (“СТРАХ”) та шляхи його вивчення / Лариса Димитренко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2010. – Вип. 11. – С. 194–197. – (Серія: “Лінгвістика”).
7. Киселюк Н. П. Способи номінації поняття “радість” у площині емотіології (на матеріалі англійського художнього дискурсу) / Н. П. Киселюк // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 3, Ч. 2. – С. 137–140. – (Серія: “Філологічні науки. Мовознавство”).
8. Мирошніченко В. В. Авторська концепція художнього твору: онтогенез і експансія (на матеріалі англійської та французької україніки): монографія / Мирошніченко В. В. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 283 с.
9. Сорока В. І. Методичні вказівки до вивчення Біблії у курсі “Історія української літератури Х–XVIII ст.”: [для студ. спец. “Українська мова і література”; “Українська мова і література, англійська мова і література”; “Українська мова і література, історія”] / Сорока В. І. – Херсон: Айлант, 2001. – 48 с.
10. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Губский Е. Ф., Кораблёва Г. В., Лутченко В. А.]. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
11. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge. – [23-e, erw. Aufl.]. – Berlin, N. Y.: W. de Gruyter, 1999. – 921, [3] S.
12. Köbler G. Althochdeutsches Wörterbuch [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – [4-e Aufl.]. – 1993. – Режим доступу до словника: <http://koblergerhard.de/ahdwbin.html>.
13. Köbler G. Häufigkeitwörterbuch des Althochdeutschen [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – 2006. – Режим доступу до словника: <http://koeblergerhard.de/ahdwbin.html>.
14. Paul H. Deutsches Wörterbuch / Hermann Paul. – [9-e, vollst. neu bearb. Aufl.]. – Tübingen: M. Niemeyer Verl., 1992. – 1130, [2] S.

15. Schade O. Althochdeutsches Wörterbuch / Oskar Schade. – [2-e umgearb. u. vermehrte Aufl.]. – Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1872–1882. – 1446 S.
16. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch / Rudolf Schützeichel. – [2-e, durchgelesene u. erg. Aufl.]. – Tübingen: M. Niemeyer Verl., 1974. – 250 S.
17. Tatian Evangelienharmonie [Elektronний ресурс] / Tatian. – Режим доступу до кн.: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/ahd/tat>.